

הרב יהודה בצלאל שפיץ

נר"נ בכולל הלכה אור לגולה
שע"י ישיבת אור שמח ירושלים
בעמ"ח שני כלים שנגעו זה בזה והגדרותיו

גדר הדין של אכילת דגים בחלב והמסתעף*

שאינן זה אסור ואפילו לא מדרבנן. אז א"כ צריכים לברר מה הוא המנהג הזה.

למעשה, למרות שאין זו חומרה חדשה, אך כמו שאמרנו זה לא מוזכר כהלכה בשום מקום בשלחן ערוך, וכדי להבין את השיטה הזאת, צריך בהקדם להבין את ההלכות של תערובת דג ובשר.

(ב) השלחן ערוך³ כותב שאדם צריך להזהר שלא לאכול בשר ודגים ביחד, מפני שתערובות זו מביאה לידי צרעת. המנהג המקובל הוא לכלול באיסור זה את כל סוגי העופות⁴.

א) אחד מהדברים שמאד מצוי בבריתות זה הבייגל עם סלומון (מצוי יותר בחו"ל ופחות בבריתות כאן בארץ ישראל¹) שבו מורחים על הבייגל גבינה ומעל זה שמים את הסלומון, אך ידוע שישנם אנשים שנמנעים מכך (נהוג בעיקר אצל ספרדים וחסידים), והסיבה לכך היא שהם נמנעים מאכילת דגים וחלב ביחד.

השאלה הנשאלת היא היכן המקור למנהג זה? אין זה מן הדינים הרגילים שכולנו מכירים כהפרדה שיש בין בשר לחלב וכדו'. ויותר מכך בשלחן ערוך² כותב את ההיפך – שאפשר לבשל ביחד חלב ודגים, אז ברור

* המאמר נכתב לע"נ סבינו הרב יעקב אליעזר בן ר' אברהם יצחק ור' משה בן ר' יעקב צבי, ולזכות שירה יפה בת רחל מרים וכל חלציה לישועה תיכף ומיד.

1 ובאמת, נכון ביותר להקפיד על מאכלי בשר בסעודת ברית מילה אם יש אפשרות לזה. עיין במגן אברהם (או"ח ס' רמ"ט ס"ק ו'), על פי ההסבר של המחצית השקל (שם) שכתב בשם המהר"ש מלובלין שסבר דאין יוצאים שמחת סעודת ברית מילה בלב בשר, דאין שמחה אלא בבשר¹ (רמב"ם הלכות יו"ט פרק ו' הלכה י"ח, נבע מגמ' פסחים דף ק"ט ע"א). אבל השל"ה (שני לוחות הברית על שבת קל"א ע"א, מובא בקיצור במג"א הנ"ל) חולק וסבר דזה דוקא בזמן שהבית המקדש היה קיים והבשר היה שלמי שמחה. וכן מובא בביאור הלכה (ס' תקכ"ט ד"ה כיצד) לגבי שמחת יו"ט, דבזמן הזה אין חובה אמיתי על אכילת בשר, אבל מצוה מיהת איכא. ויש שסברו דהחזיק לאו דוקא בבשר – דהמדריכי (סוף מסכ' תענית) ובשו"ת חות יאיר (סוף ס' קע"ח) הביאו דגם יוצא שמחה בעופות. והמג"א עצמו (או"ח ס' תקל"ג ס"ק ח' וס' תקנ"ב ס"ק ב') כתב דדגים ג"כ הוי בכלל 'בשר' לגבי הדין של שמחה.

[ובאמת כבר קידם בירושלמי (פסחים פרק ד' הלכה א'), וגם אפשר גם לדייק כך מדברי רש"י בפרשת פינחס (פרק כ"ט פסוק ל"ו) בשם המדרש תנחומא (שם י"ד) דדגים הוי חשובים לגבי סעודה.] ואף שיש פוסקים שהמליצו שיוצאים גם עם סעודת חלב – כולל התחת סופר (שו"ת או"ח ס' ס"ט) ותלמידו המהר"ם שייק (שו"ת ס' ש"ו), ועיין בערוך השלחן (יו"ד ס' רס"ה ס"ק י"ז) שכתב דבזמנו מפני העניות וכבוד הפרנסה אין עושים סעודת ברית מילה ורק אוכלים קצת מיני מתיקה כלעקאך (עונת דבש) וכיוצא בזה, מ"מ ע"ע בשו"ת שבט הלוי (חלק ג' ס' י"ח) ובשו"ת תשובות והנהגות (חלק ב' ס' רפ"ב, וחלק ג' ס' רצ"ד) שסברו דאף שיש על מי לסמוך לערוך סעודת הברית מילה בשאר דברים, מ"מ מהראוי וכדאי לכתחילה לעשות הסעודה בבשר, עיי"ש. ולכאורה אפשר להוסיף עוד ראייה לזה. דבהלכות בין המצרים השו"ע ורמ"א (או"ח ס' תקנ"א סע' ג', ט', ו') הביאו הנהגות האסורות בשבוע שחל בו תשעה באב, כולל אכילת בשר ועוף. אכן מוסיפים שיש זמנים ומקרים שמותרים באכילת בשר בימים אלו, כולל שבת וסעודת מצוה. ואחד מהסעודות של מצוה שמפורט שם הוא סעודת ברית מילה. וככ"פ רואים שאע"פ שאסור לאכול בשר בהתשעת הימים, מ"מ סעודת הברית הוי חשוב כ"כ שזה טעם מספיק לדחות האיסור, ומותרים לאכול בשר בשפע. וא"כ נראה שמכש"כ שנכון לערוך ולכבד סעודת ברית מילה בבשר כשאפשר, וק"ל.

2 שו"ע (יו"ד ס' פ"ז סע' ג').

3 שו"ע (יו"ד ס' קט"ז סע' ב'), נבע מדברי הגמ' פסחים דף ע"ו ע"ב).

4 וכ"כ השבות יעקב (שו"ת חלק ב' ס' ק"ד) הפתחי תשובה (יו"ד ס' קט"ז ס"ק ב') החיד"א (שיורי ברכה יו"ד ס'

בשוגג לתוך תערוכת של דבר כשר, ההלכה היא ברוב המקרים שאם יש ששים בכשר כנגד החתיכה הלא כשירה שנפלה, החתיכה נחשבת כמבוטלת, ומותר לאדם לאכול מהתערוכת. אבל במקרה שבו יש חשש סכנה, הרבה פוסקים שהלכתית אין ביטול⁹, מפני שההלכה נוהרת כאשר זה מגיע לבריאות האנשים.

(ג) אמנם, בכל אופן הנידון דידן אינו המקרה הרגיל, כי ישנם רבים שאכן מערבים דגים ובשר ואנחנו רואים בחוש שלא לקו בצרעת.

המגן אברהם מתייחס לנושא הזה וכותב על כך שנשתנו הטבעים ולא צריך לדאוג על כך. ופוסקים ידועים אחרים ובתוכם הערוך השלחן והמשנה ברורה נראה שקיבלו את

זאת גם הסיבה להקינוח והדחה שכולם עושים בין אכילה של דגים לאכילת בשר - לדוגמא בסעודת שבת אחרי הדגים אנחנו מדיחים את הפה (שותים לחיים⁵) ואוכלים משהו. אצל הספרדים המנהג גם לשטוף את הידים בין לבין⁶. כמו כן יש כאלה שמעדיפים שהדגים יהיו קודמים לבשר⁷.

כל זה הוא על מנת לשמור על ההפרדה בין בשר לדגים, ולוודא שבזמן שבו אוכלים אחד מהם לא ישאר אפילו משהו של האחר, וזה בשל מה שמוגדר אצלנו כ"חמירא סכנתא מאיסורא"⁸. שהכוונה שכשיש לנו דבר שמעורב סכנה בריאותית, אנחנו מחמירים ביותר מעל ומעבר מאשר באיסור רגיל. דוגמא טובה לדבר הוא בהלכות ביטול, שבמקרה רגיל שבו חתיכה של דבר שאינו כשירה נפלה

קט"ז ס"ק ח' העצי העולה (דברים האסורים משום סכנה, חקי חיים ס"ק ב') הבן איש חי (ש"ש פר' פנחס ס"ק ח') הקיצור שו"ע (ס' ל"ג ס"ק א') הערוך השלחן (י"ד ס' קט"ז ס"ק י') והכף החיים (או"ח ס' קע"ג ס"ק ה'). וזה לא כדעת הבית יהודה (שו"ת י"ד ס' כ"ד) והעיקר הד"ט (ס' י"ד ס"ק ג') שהעלו דאין למחות ביד המקילים וכבר נהגו העולם להקל בתערוכת דגים ועוף.

5 ואף שאין מקור מפורש להמנהג לשתות יין שרף דוקא בין אכילת דג לבשר בליל שבת, עיין בשערים מצוינים בהלכה (חלק א' ס' ל"ג ס"ק ב') שהעלה דאפשר שהמנהג נבע מדברי תוס' במועד קטן (דף י"א ע"א ד"ה כוורא) שכתב דאין לשתות מים אחר דגים דהוי סכנה, וכן הביאו למעשה הכסף משנה (הלכות דעות פרק ד' הלכה י"ח) רעק"א (י"ד ס' קט"ז ע' ה') הערוך השלחן (שם ס"ק י') והכף החיים (או"ח ס' ק"ע ס"ק ע"ט). והשערים מצוינים בהלכה מסיק דאפשר מהאי טעמא שוורים היום יין שרף אחר דגים, עיי"ש. וע"ע בספר שמירת הגוף והנפש (חלק א' ס' א' הערה ל"ג).

6 שו"ע (או"ח ס' קע"ג ס' ב' וי"ד ס' קט"ז ס' ג'). וע"ע בפרי תואר (ס' קט"ז ס"ק ד') ובשורירי ברכה (י"ד ס' קט"ז ס"ק ח') ובבן איש חי (ש"ש פר' פנחס ס"ק ח') ובשו"ת שאילת שלום (תנינא ס' קס"ה) ובדרכי תשובה (ס' קט"ז ס"ק ל' ול"ב) ובישועות חכמה (ס' ל"ג ס' ב') ובבית לחם יהודה (י"ד ס' קט"ז ס"ק ד') ובשלחן חי (ס' א' ס' ט"ו) ובחכמת אדם (כלל ס"ח ס"ק א') ובלחם הפנים (י"ד ס' קט"ז ס"ק ג') ובשו"ת דבר שמואל (ס' שס"ז) ובמשנה ברורה (ס' קע"ג ס"ק ד') ובשער הציון ס"ק ב') ובדברי יואל (פר' וישלח דף קע"ז ע"ב) בענין חיוב הנטילה ביניהם.

7 לגבי איזה מהם יקדים, אף שיש מקומות שנהגו לאכל דגים אחר בשר, ובאמת כן משמע בקיצור שו"ע (ס' ל"ג ס"ק ב'), מ"מ עיין בערוך השלחן (או"ח ס' קע"ג ס"ק ב') ובפיה ללב (או"ח חלק א' ס' קנ"ז ס"ק ב') ובכף החיים (או"ח ס' קנ"ז ס"ק ל"ח) שכתבו דיש מקור להמנהג לאכול קודם דגים ואח"כ בשר, והוא מבוסס ע"פ דברי הרמב"ם (הלכות דעות פרק ד' הלכה ז') שכתב כלל בענין האכילה ש'לעולם יקדים אדם דבר הקל ומאחר הכבד', ולכן ראוי להקדים הדגים קודם לאכילת בשר, עיי"ש. וע"ע בשו"ת נשמת שבת (חלק א' ס' ק"ל) ובקובץ מבית לוי (חלק ג' עמ' מ"ה).

8 גמ' חולין (דף י' ע"א), מובא בהלכה בשו"ע (או"ח ס' קע"ג ס' ב'), ובמ"א (י"ד ס' קט"ז ס' ה').

9 ט"ז (י"ד ס' קט"ז ס"ק ב'), וראייתו מדברי המרדכי, האור זרוע (מובא באו"ח), האיסור והיתר (כלל כ"ג דין ז'), והמהרי"ל (הלכות איסור והיתר עמ' תקכ"ו). אמנם, הש"ך (בנקודות הכסף שם) אינו מסכים לכללו של הט"ז, והעלה דרך אמרין כן שאין ביטול בסכנה לגבי אדם (נחש), אבל בדרך כלל לא מחמירין בסכנתא יותר מאיסורא, דבששים גם סכנה נתבטל. וכמה פוסקים מסכימים להש"ך, כולל הפרי חדש (שם ס"ק ד') הפרי תואר (שם ס"ק ד') סוף ד"ה ודוקא) השבות יעקב (שו"ת חלק ב' סוף ס' ק"ד) החות יאיר (שו"ת ס' ס"ד, וגם בשו"ת חוט השני ס' ט"ז) החכמת אדם (כלל ס"א ס"ק א') והערוך השלחן (י"ד ס' קט"ז ס"ק י'). אולם, הג"ר שלמה קלוגר (שו"ת טוב טעם ודעת מהדורא תליתאי חלק ב' ס' י') מסכים לגמרי להט"ז בזה. והפתח תשובה (י"ד ס' קט"ז ס"ק ב') מסכים להכלל של הט"ז, אבל סבר דלגבי בשר ודגים שאני ונתבטלו. וע"ע בדרכי תשובה (שם ס"ק כ"א) שמביא כמה פוסקים שסברו ג"כ כמסקנת הט"ז להחמיר ביותר בכל סוגי הסכנות.

זה והשאירו את ההלכה כמו שכתוב בשו"ע שתעורבות זו נשארת באיסורה¹¹. אך רוב הפוסקים עדיין מקילים במקרים שונים בהסתמך על השיטות המקילות כסניף להקל¹². ולכן כן נהגו בתעורבות זה את הלכות

החילוק שלו כהלכה. ויותר מכך, לא מצינו ברמב"ם (גדול הרופאים) בשום מקום שהזכיר את הסכנה הזה לגבי בשר ודגים, גם לא בנושא רפואי¹⁰. אולם, רוב הפוסקים לא הסכימו לחידוש

10 כולל המגן אברהם (או"ח ס' קע"ג ס"ק א') הב"ח (שם) המהרש"ם (שו"ת חלק ד' ס' קכ"ד בשם הספר הקנה) הערוך השלחן (או"ח ס' קע"ג ס"ק ב') והמשנה ברורה (שם ס"ק ג'). ועוד, הרי"ף והרמב"ם לא הביאו כלל סכנת בשר ודגים. וגם יש סוברים שהסכנה אינו כולל כל דג, אלא שתלוי בסוג הדג - עיין בשו"ת באר שבע (ס' ל"ה) ובשו"ת עזרת ישראל (ס' פ"ה בהגה"ה) ובשו"ת חתם סופר (יו"ד ס' ק"א, משכתב בשיטת הרמב"ם) ובשו"ת טוב טעם ודעת (מהדורא תליתאי חלק ב' ס' י') ובשו"ת בית שמואל (ס' קע"ג) והרש"ש (חולין דף צ"ז ע"א) ובשו"ת חלקת יעקב (חלק א' ס' ק"ט) ובספר אוצר יד החיים (ס"ק רי"ז) ובספר שמירת הגוף והנפש (חלק א' ס' א' הערה א' וב').

11 כולל הנהגה כצאן יוסף (דף כ"ח סע' ד') היפה ללב (או"ח ס' קע"ג ס"ק ב') המלבושי יו"ט (ס' נ"ד) השבות יעקב (שו"ת חלק ג' ס' ע') השדי חמד (חלק ג', כללים, מערכת ט' כלל ה') המהר"ם שיק (שו"ת יו"ד ס' רמ"ד) החכמת אדם (כלל ס"ח ס"ק א') השלחן ערוך הרב (שמירת גוף ונפש ס"ק ט') היד אפרים (יו"ד קט"ז סע' ג') הקיצור שלחן ערוך (ס' ל"ג ס"ק א') הכף החיים (או"ח ס' קע"ג ס"ק ט') והדברי יואל (הנ"ל).

12 עיין בשו"ת חתם סופר (הנ"ל) ובשו"ת שבות יעקב (הנ"ל) וביד אפרים (הנ"ל) ובפתחי תשובה (ס' קט"ז ס"ק ג') ובשו"ת דברי מלכיאל (חלק ב' ס' נ"ג) ובשו"ת תפארת צבי (ס' צ"א) ובשו"ת שבט הלוי (חלק ו' ס' ק"א סע' ג') ובשו"ת שלחן הלוי (חלק א' פרק כ"ג ס' א'). וכן הוא מסקנת הדרכי תשובה (ס' קט"ז ס"ק ט"ז) שיש לסמוך על דברי המג"א שנשתנו הטבע, כסניף להיות, עיי"ש. לדוגמא, יש כמה פוסקים [כולל הפתחי תשובה (הנ"ל) החמודי וניאל (תעורבות א' ס' ט"ז) האבני נור (שו"ת יו"ד ס' פ"ד ס"ק א') הרמ"ן (שו"ת יו"ד ס' כ"ב) הציון לנפש חיה (שו"ת ס' ק"י) הארץ צבי (שו"ת ס' ל"ג) העין יצחק (שו"ת או"ח ס' כ"ד) המהר"ש ענגל (שו"ת חלק א' ס' פ"ג) היד מאיר (שו"ת ס' י"ט) הדברי יעקב (שו"ת ס' נ"ד) הדברי שלום ואמת (שו"ת או"ח ס' י"ג) הדעת כהן (שו"ת ס' נ"ה) היביע אומר (שו"ת חלק א' יו"ד ס' ח') והיעלת חן (שו"ת יו"ד ס' ב' סוף ס"ק ו')] שסברו בענין זה דאם נתערב בשר עם דגים דיכול לבטל לכתחילה, אף שביטול לכתחילה אסור בשאר איסורים. וכן הוא משמעות הספר יהושע (שו"ת פסקים וכתבים ס' קס"ז) ההר צבי (שו"ת יו"ד ס' ע"ד) והתשובות והנהגות (שו"ת חלק ג' ס' רנ"ו), עיי"ש. ואף שיש שמחמירים בדיון זה, נכולל המקור מים חיים (ס' קט"ז סע' ב') השואל ומשיב (שו"ת מהדורא רביעא חלק א' ס' כ"ח) הג"ר שלמה קלוגר (שו"ת טוב טעם ודעת הנ"ל) האבני נור (שו"ת יו"ד ס' מ"ט) והמהר"ם (מובא במשמרת שלום סוף ס' ק"ח קצת חידושי דיעים ס"ק ד'), וגם יש שמסיקים בצ"ע להקל למעשה [עיין בשו"ת דובב מישרים (חלק ג' סוף ס' ל"ט ד"ה אולם) ובשו"ת יד יוסף (יו"ד ס' נ"ח)], מ"מ ראינו שדעת כמה פוסקים בנ"ד הוא דיש מקום יותר להקל משאר איסורים. ועוד בענין הגדרת דיני תעורבות דגים ובשר עיין בספר ילקוט יוסף (או"ח חלק ג' ס' פ"ז עמ' ש"ח - ש"כ"ד) ובספר שמירת הגוף והנפש (חלק א' ס' א') ובספר דיוני הלכה (חלק ד' עמ' קכ"ד - קכ"ט).

ועוד דוגמא הוא לגבי דינו של היכר, אי מותר להעלות בשר ודגים באותו שלחן או אם חייב בהיכר כמו בבשר בחלב. הובחי צדק (ס' קט"ז ס"ק כ"ה) מביא דעת השם חדש (על ספר היראים חלק ב' עמוד מאכלות ס' קמ"ט עמ' מ"ח) שמביא ראיות להקל אבל סיים שעדיין כמסתפק. והובחי צדק עליו דמ"מ כיון דכל הפוסקים לא זכרו מזה ודאי דלא בני היכרא, עיי"ש. אכן, הדרכי תשובה (ס' קט"ז ס"ק י"ג) מביא דעת ספר קהל יהודה (כאן) שאוסר אא"כ יש היכר, מטעם דחמירא סכנתא מאיסורא. ועיין בכף החיים (ס' קט"ז ס"ק ל"ה) שגם מביא דעת השם חדש וכתב דיש לדחות ראיתו, ומסיק דע"כ נראה דיש להחמיר ולעשות הפסק להיכרא, ואין הפסד בזה. אולם עיין בספר שמירת הגוף והנפש (חלק א' ס' א' סעף ג' הערה ג') שכתב דהכף החיים עצמו (או"ח ס' קע"ג ס"ק ו') משמע דדעתו להקל בנ"ד, דרק מביא דעת המקילים (השם חדש הנ"ל) וגם דעת הפתח הדברי באו"ח ס' קע"ג ס"ק א' שג"כ מיקל) ולא כמש"כ ביו"ד בס' קט"ז, עיי"ש. ועיין בשו"ת משה האייש (יו"ד ס' י' - י"ג, במכתבים בינו להג"ר צבי רינקעוויץ בעמח"ס חלקת צבי) שמביא כמה ראיות להקל, לדעת שניהם להקל אבל מטעמים שונים, ועיי"ש שמסיקו דאחר כל אלה הדברים אין שום ספק ספיקא לאסור, וכן עמא דבר דאין נזהרים בזה, ודו"ק. ועיין בשו"ת יען יוסף (או"ח ס' ק"ג) שגם מיקל אבל מטעם אחר לגמרי. והגם דחמירא סכנתא מאיסורא, י"ל דאדרבא כיון דחמירא על האדם כ"כ אין לחוש שייבוא לאוכלם ביחד, עיי"ש. וכן פסקו להקל למעשה בשו"ת יביע אומר (חלק ו' יו"ד ס' ט') ובשו"ת חיי הלוי (חלק ה' ס' נ"ט סוף ס"ק ז') ובשו"ת מעדני מלכים (ס' נ"ו ס"ק א') ובילקוט יוסף (או"ח חלק ג' ס' פ"ז סע' פ"ד) ובורו השלחן (ס' פ"ח ס"ק ד') ובספר חלקת בנימין (על הל' מאכלות אסורות ס' קט"ז סע' ב' ביאורים ד"ה שלא, עמ' קע"ו) דמותר להעלותם אפ' בלי היכר. ועיין בשו"ת שבט הלוי (חלק ו' ס' ק"א ס"ק ג' אות א') שכתב דדבר פשוט שאין לחוש לדעת הקהל יהודה, וכן הקילו בזה כל הדורות, אבל נהוג הוא

שאריות של בשר בכלי¹⁵, ונראה שיש אותו דין גם לגבי בישול דג בתנור בשרי.

ד) ולמעשה כל זה נוגע לעניינינו גבי תערובת של דגים עם חלב.

הבית יוסף ביו"ד ס' פ"ז (סע' ג' ד"ה דגים) כותב ש'אדם לא יאכל דגים עם חלב בגלל הסכנה שיש בדבר, כמו שמבואר באו"ח ס' קע"ג, עיי"ש. מספר פוסקים אולי לשיטתו זו, ופסקו שלא לאכול תערובת של חלב ודגים, בהסתמך על דברי הב"י¹⁶. ואף שהמראה מקום שנצטיין הב"י מיייר באכילת דגים עם בשר שאסור מחמת סכנה, מ"מ

ביטול, כמו בשאר איסורים שאינם סכנה¹³. ומטעם זה, יש הכשרים שמדגישים סוג של רוטב עם דג כשר בתוכו, ומזהירים שהתערובות של הדג ברוטב אינה בטילה, ואין להגיש את הרוטב הזה על בשר, ואם היה תכולה של ששים כנגד חלק הדג הם מחשיבים את זה כבטל ולא היה מוגדר כדג¹⁴.

עוד נפקא מינה בהענין, אם בשר ודגים לא התבשלו ממש ביחד באותו כלי, לשיטת רוב הפוסקים מותר הדבר באכילה שבנ"ד לא מחמירים בבליעות למעשה, ובאמת מותר לבשל דג בכלי של בשר, כל עוד שאין

שלא מן הדין להביאם (הבשר והדגים) זה אחר זה בדרך חומרא, עיי"ש. וע"ע בספר כשרות למהדרין (שאלה נ"ד ס"ק א') שהעלה דאע"פ שמעיקר הדין מותר, מ"מ בסוגי המאכלים שלא ניכר שיש בפנים בשר או דג (כמו "מוסאקה"), בזה יש חובה להודיע לאהוילים שזה בשרי או דג, כדי להסיר את המכשול, עיי"ש.

13 כולל הפתחי תשובה (יו"ד ס' קט"ז ס"ק ג') הכנסת הגדולה (שם הגהב"י ס"ק כ"א) הפרי חדש (שם ס"ק ד') הפרי יואר (ס"ק ד') הבית לחם יהודה (שם ס"ק ג') הערך השלחן (שם ס"ק ג') החכמת אדם (כלל ס"ח ס"ק א') החתם סופר (שו"ת יו"ד ס' ק"א) המהרש"ם (שו"ת חלק ג' ס' רפ"ח) הערוך השלחן (יו"ד ס' קט"ז ס"ק י') הכף החיים (שם ס"ק י"ב) הצפנת פענח (שו"ת ס' רס"ד) החלקת יעקב (שו"ת חלק ב' ס' י') היבוע אומר (שו"ת חלק א' יו"ד ס' ז') והשמירת הגוף והנפש (חלק א' ס' א' סע' ד' והערה ה'). ונראה שכל שכן י"ל כן להפוסקים שנקטו כדברי הש"ך (בנקודות הכסף הנ"ל באות 10) שכל סכנה חוץ מארס נחש בטל בששים, וק"ל.

14 עיין בשו"ת שלחן הלוי (חלק א' פרק כ"ג ס' א'), מהג"ר ישראל הלוי בעלסקי שליט"א (ראש ישיבת תורה ודעת) שכתב להקל בנ"ד מחמת ספק ספיקא מ"מ. ומסביר נימוקו דיש פוסקים שסוברים דלא אמרינן 'חמירא סכנתא מאיסורא' אלא לגבי ארס, ובכל דבר אחר מתבטל בששים. ואפ' לדעת המחמירים, לגבי תערובות דג ובשר יש כמה פוסקים שאין כאן סכנה בזמנינו כלל. ועוד, כמה פוסקים סוברים דאפשר להקל בזה כל זמן שיש סנף להקל. ויותר על זה דרובם סוברים דשייך ביטול בנ"ד, דעדיף משאר סכנות. ומסיק דמכל הנ"ל נראה דודאי אין להחמיר אם התמצית הדג בטל בששים ברוטב, ולמעשה מותר למורח על הבשר, עיי"ש.

15 וכ"כ האו"ה (כלל ל"ט דין כ"ו) הרש"ל (ים של שלמה חולין פרק ז' ס' ט"ו) הט"ז (יו"ד ס' צ"ה ס"ק ג') הדלתית תשובה (שם ס"ק ה') הכנסת הגדולה (שם ההגוב"י ס"ק י"ח) הלחם הפנים (שם ס"ק ג') הבית לחם יהודה (שם ס"ק ד') העדות ביהוסף (שו"ת ס' מ"ו) האלף לך שלמה (שו"ת או"ח ס' ש"ב ושי"ג) העיקרי הד"ט (עיקרי דניס יו"ד ס' י"ד ס"ק י') החינוך בית יהודה (שו"ת יו"ד ס' ס"א) החוט השני (שו"ת ס' ס"ז) המנחת יעקב (כלל נ"ז ס"ק א') החכמת אדם (כלל ס"ח ס' א' בהגה"ה) המור ואהללות (שו"ת, אוהל ברכות והודאות ס' מ"ג, עמ' מ"א) היד יהודה (ס' צ"ה פיה"ק ס"ק ד') הזבחי צדק (ס' צ"ה ס"ק ה') הדרכי תשובה (ס' קט"ז ס' כ"ז) הכף החיים (יו"ד ס' קט"ז ס"ק כ') הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (מובא בספר מסורת משה עמ' רי"ז ס"ק כ"ז) השמירת הגוף והנפש (חלק א' ס' א' סע' ט') הילקוט יוסף (אר"ה חלק ג' ס' פ"ז סע' פ"ה) והמעדני אשר (על הלכות או"ה ס' קנ"א). ואף שהטור (יו"ד ס' קט"ז) והאו"ה (הנ"ל) מביא דיש להחמיר לכתחילה, נראה מסתימת הבית יוסף ושו"ע והנושא כלים, ומדברי הפוסקים, שלא נקטו כן ומתיירים אפ' לכתחילה. וע"ע בספר בדי השלחן (ס' צ"ה ציונים ס"ק כ"ד) שהעלה דאפשר שהמחמירים בנ"ד לכתחילה הוי רק מטעם שחוששין שלפעמים שאר שם קצת ממשות של בשר, וא"כ בקדירה שרחוצה יפה אין להחמיר אף לכתחילה, עיי"ש. אולם, למרות כל הנ"ל, אמר לי מו"ר הרה"ג יהונתן ש. וינר שליט"א (מו"ץ בבד"ץ שארית ישראל בירושלים) ששאל מאת הגר"ח קנייבסקי שליט"א בדין זה, וענה לו שדורו החזון איש היה מקפיד לכתחילה ליחד כלי לבשל בו דגים. וע"ע בשו"ת שבט הלוי (חלק ו' ס' קי"א סע' ד' ד"ה ובענין) כתב וז"ל ובענין כלים מנהג העולם להקל לבשל דגים בכלי בשר ולהיפך, וגם בזה המדקדקים מיוחדים כלי בשר ודגים לבישול לבד, עיי"ש, אבל לא כתב טעם להמדקדקים.

16 כולל הלבוש (עטרת זהב ס' פ"ז, לפי הפשטות בדבריו) הזבחי צדק (ס' פ"ז ס"ק י"ח) הבית דוד (שו"ת יו"ד ס' ל"ג) הפחד יצחק (מערכת ב' דף ס"ט ע"ב ערך בשר דגים) העיקרי הד"ט (יו"ד ס' י"ד ס"ק ה') והיחודה דעת (שו"ת חלק ו' ס' מ"ח).

והם כותבים שמכיון ששניהם (דגים וחלב) באים כדי לקרר את גוף האדם, כשהם מעורבים ביחד הם יכולים להזיק את הגוף¹⁹.

וזאת הסיבה לשיטתם שהב"י אמר את זה כדבר שאין לאכול אותו יחד, ולא בגלל צרעת.

בעוד פוסקים אלו הביאו סברא זו וכתבו שהאדם ימנע מכך, מ"מ הרבה פוסקים אחרים והידוע ביניהם החתם סופר²⁰, מסכימים שלא יתכן לסבור כך, מכיון שענינו רואות שאנשים אוכלים את התערובת הזו ואינם נעשים חולים (באופן ניכר)²¹, ועוד, גדול הרופאים הרמב"ם לא הזכיר סכנה זו בשום מקום²².

אולם, עדיין ישנם שאומרים שהדבר תלוי בזמן ובמקום²³. דהיינו שאף שבמקום אחד ראינו שאדם אינו חולה, אין זה עדיין וודאי שאותו הדבר נכון במקום אחר, וממילא יש להחמיר.

(ה) היוצא מכל הנ"ל שהלכה במקרה זה

פוסקים אלו סוברים שכוונתו הוא כשם שיש זהירות לאכול דגים עם בבשר מטעם סכנת צרעת, כן הוא לגבי אכילת דגים בחלב.

אכן, ישנם הרבה עמודי ההוראה, כולל הרמ"א, הש"ך, והט"ז, שמצביעים על כך והדגישו שהמראה מקום של הב"י הוא בהלכה שצריך להחמיר גבי אכילת בשר ודגים, ולא גבי חלב ודגים כלל. ובלשון הרמ"א "הב"י עצמו עשה תערובות בשר בחלב". ולכן הם רואים את זה כטעות סופר ופוסקים שאכילת חלב ודגים מותרת אפ' לכתחילה¹⁷. ישנם שהוסיפו שאם באמת הב"י בא להחמיר בדבר, הוא לא היה כותב את זה רק בפירושו על הטור, אלא היה כותב את זה כפסק הלכה בספרו השו"ע¹⁸.

אך לעומת זה, מצד שני, ישנם שסוברים שעדיין יש חשש סכנה מעורב באכילת דגים וחלב, רק שאין זה נושא הלכתי, אלא רפואי.

17 כולל הרמ"א (דרכי משה י"ד ס' פ"ז ס"ק ד') הש"ך (שם ס"ק ה') הט"ז (ס"ק ג') הפרי חדש (שם סוף ס"ק ו') המגן אברהם (או"ח ריש ס' קע"ג) החיד"א (מחזיק ברכה י"ד ס' פ"ז ס"ק ד') הפרישה (שם ס"ק ה') החגורת שמואל (בפירושו על הלבוש, שם ס"ק ו') האליה רבא (או"ח ס' קע"ג ס"ק ט') השלחן גבוה (שם ס"ק י"א) הבאר היטב (ס' פ"ז ס"ק ה') הבאר שבע (שו"ת ס' ל"ה ד"ה נשאלתי) הבארות המים (שו"ת י"ד ס' א') היעב"ץ (מור וקציעה ס' קע"ג) האמרי בינה (ס' פ"ז ס"ק ו') הדרכי תשובה (ס' קט"ז ס"ק י"ד) והערן השלחן (ס' פ"ז ס"ק ט").

18 ערוך השלחן (הנ"ל). אולם, לכאורה לפי הכללי הוראה של הג"ר עובדיה יוסף שליט"א (נרדס בשו"ת יחיה דעת חלק ו' בדפוס הישן, כללי שלחן ערוך ס"ק ל"ג, ל"ח, ול"ט) י"ל דזה אינו קשה כל כך לשיטתו. דשם כתב דאפ' מה שכתוב רק בבית יוסף, ואין אפ' זכר של הדין בשו"ע, והגם שיש פוסקים שחולקים עליו, י"ל דעדיין זה פסקו מוחלט. והעלה שרק לא אמרין כן כשכתב להיפך בשו"ע ממה שכתב בבית יוסף. וכאן י"ל דכוונת הב"י הוא לומר דאף שמעיקר הדין מותר לאכול דגים בחלב, מ"מ עדיין צריך להזהר מטעם החשש של צרעת, וק"ל.

19 כולל רבינו בחי (פרשת משפטים פרק כ"ג פסוק י"ט ד"ה לא תבשל – אבל כתב הסכנה הוא משני הטעמים. והערוך השלחן הנ"ל כתב דר' בחי רק מחמיר בתערובות דג עם גבינה, ולא בחלב, ודלא כהנפתחי תשובה בדעתו, שכתב בס' פ"ז ס"ק ט' דלפי ר' בחי דהוא הדין דג עם חלב אסורה, הכנסת הגדולה (ס' פ"ז הגה' ב"י ס"ק י"ט בשם השארית יהודה) הבית לחם יהודה (שם ס"ק ד') הגליון מהרש"א (ס' קט"ז ס' ב', בשם המהר"ם מקראקא) החינוך בית יהודה (שו"ת ס' ס"א, שהעלה דזה כוונת הלבוש שהחמיר) האדני פו (שו"ת ס' מ"ב) הפמ"ג (ס' פ"ט מ"ז ס"ק ג', דיש ליהרר) המור וקציעה (סוף ס' קע"ג) הבן איש חי (ש"ש פ"ר בהעלותן ס"ק ט"ו; ובשו"ת רב פעלים חלק א' י"ד ס' י'). [ואפשר לומר דגם רש"י (תשובות רש"י ס' שכ"ג) משמע להחמיר בנ"ד – אבל מטעם אחר לגמרי – דגם בדגים שייך החשש של שמנוניות בקערה, ולאו דוקא בבשר, עיי"ש].

20 שו"ת חתם סופר (י"ד ס' ק"א).

21 כולל הפתחי תשובה (ס' פ"ז ס"ק ט') היד אפרים (שם) הערוך השלחן (הנ"ל) והבדי השלחן (ס' פ"ז ס"ק ל"ג), וכעין מש"כ השערי תשובה (או"ח ס' ק"ע ס"ק א') דבנידונים כזה אמרין דהאינא דרשו בה רבים מותר.

22 עיין ברמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פרק ט' הלכה ה'). וכן הוא דעת כמה ראשונים, כולל הר"ן (שם דף ל"ז ריש עמוד א' בדפי הרי"ף) והרשב"א (תורת הבית הארוך דיני בב"ח בית ג' שער ד' דף פ"ב ע"ב), וכדעת הפשטות בהמשנה וגמרא עצמו שם (חולין ריש פרק כל הבשר דף ק"ג ע"ב), דמכיון שלבשל דגים וחלב מותר, לאכלן נמי שרי.

23 כולל היד יהודה (ס' פ"ז פיה"ק ס"ק ו') העצי העולה (דברים האסורים משום סכנה חקי חיים ס"ק ו') והכף החיים (י"ד ס' פ"ז ס"ק כ"ד; או"ח ס' קע"ג ס"ק ג').

דגים עם חלב או גבינה, הם עדיין מקילים כשזה תערוכת עם חמאה²⁸ וה'שמעטענן' - השכבה העליונה על החלב. אולם, חייב להדגיש שהבן איש חי מחמיר גם לגבי חמאה. ודבר מאד מעניין הוא שרבו - הרב הראשי של בגדד לפניו בעל ה'זבחי צדק', מביא הרבה ראיות שמי שנהגו להקל באכילת דגים בחמאה אינו חייב בזה לנטות אחרי דברי תלמידו הבן איש חי²⁹. וכמובן שישנם הרבה שיטות שהנושא אין לו אפילו התחלה ואין כל בעיה אפילו לאכול 'טונה מעלט' או למרוח גבינה וסלומון ביחד על הבייגל³⁰.

תלויה במנהגים שהתפתחו בזמנים ובמקומות שונים. אצל הספרדים המנהג המקובל הוא שהם מחמירים (כיוון שבדרך כלל הם נוהגים כפסקיו של ה"ב"י), והאשכנזים יכולים להקל²⁴. אבל ישנם פוסקים בני ספרד שכותבים שגם ספרדים יכולים להקל (חלק פסקו שרק בדיעבד²⁵ ואחרים סברו שאפילו לכתחילה²⁶), ולעומת זאת ישנם פוסקים אשכנזים שמחמירים²⁷, וכל אחד יעשה כמנהגו, ונהרא ונהרא ופשיטה.

נקודה צדדית מעניינת היא שרוב המחברים שמחמירים כשזה תערוכות של

24 שו"ת יחיה דעת (חלק ו' ס' מ"ח, בסיכום).

25 עיין בשו"ת זבחי צדק (חלק ג' ס' קמ"ג) ובשו"ת יחיה דעת (חלק ו' ס' מ"ח, בהגהה) ובספר ילקוט יוסף (או"ה חלק ג' ס' פ"ז סע' פ"ג, דעמ' שי"א ד"ה ולפע"ד).

26 כולל הפרי חדש (יו"ד ס' פ"ז סוף ס"ק ו') החיד"א (מחזיק ברכה ס"ק ד') השלחן גבוה (שם ס"ק י"א) השמש ומגן (שו"ת חלק ד' יו"ד ס' י"ב) הברכת יהודה (שו"ת חלק ב' יו"ד ס' ה') והיעלת חן (שו"ת יו"ד ס' ב'). ונראה שמנהג זה להקל אפ' לכתחילה נפוץ ביותר בבני ספרד יוצאי מרוקו.

27 כולל הלבוש (עטרת זהב יו"ד ס' פ"ז) הפמ"ג (יו"ד ס' פ"ט מ"ז ס"ק ג') העצי העולה (יו"ד ס' קט"ז ס"ק ח') והשלחן הטהור (ס' קע"ג סע' ה'), וכן הוא משמעות היעב"ץ והגליון מהרש"א הנ"ל. ועיין בספר הליכות שלמה (מועדים חלק ב' פסח פרק י"ב הע' מ"ח) שהגרש"ז אויערבך זצ"ל היה מחמיר על עצמו בהענין. וע"ע בספר הערות במסכת חולין (דף ק"ד ע"א ד"ה חוץ) שהגר"ש אלישיב (שליט"א) [וצ"ל] החמיר שלא לבשל דגים וחלב ביחד אבל מיקל לגבי האכילה. וכן אמר לי הרה"ג נחום אייזנשטיין שליט"א (מרא דאתרא של שכונת מעלות דפנה בירושלים ויו"ד לוועד העולמי לענין גיור) שכן מורה לו הגר"ש אלישיב (שליט"א) [וצ"ל], דיש להחמיר בזה לכתחילה. וכעין זה שמעתי מאת מו"ר הג"ר יעקב ישעיה בלויא (שליט"א) [וצ"ל] (חבר בד"ץ של העדה החרדית בירושלים ומפקח על כשרותם) שאף שבאמת אין איסור בדבר כלל, מ"מ יש מנהג ותיק בירושלים שלא לאכול דגים בחלב, ורק הקילו בחמאה ו'שמעטענן'.

28 וכ"כ החינך בית יהודה (שו"ת הנ"ל בשם מהר"ם מקראקא) הבית לחם יהודה (הנ"ל) האדני פז (שו"ת הנ"ל) היד יהודה (הנ"ל) הפמ"ג (הנ"ל) היד דוד (יו"ד ס' פ"ז ס"ק י"ד) הזבחי צדק (ס' פ"ז ס"ק י"ח) הגליון מהרש"א (ס' קט"ז סע' ב') העצי העולה (יו"ד ס' קט"ז ס"ק ח') השלחן הטהור (ס' קע"ג סע' ה') הכף החיים (הנ"ל) היחודה דעת (שו"ת הנ"ל) והילקוט יוסף (הנ"ל), ולא כדעת הבן איש חי (הנ"ל) שמחמיר בזה גם בחמאה. והזבחי צדק (שו"ת חלק ג' ס' קמ"ג, מובא בילקוט יוסף הנ"ל) מוכיח שדברי החיד"א בנ"ד להקל היו עיקרים "ומיוסף עד יוסף לא קם כיוסף", ומסיק שבדוראי ליוצאי במבוי, צ"ל שמותרים לבשל דגים בחמאה מעיקר הדין, ואינם חייבים בזה לנטות אחרי דברי תלמידו הבן איש חי, עיי"ש ראיותיו.

[הערת המערכת: ברשימת כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע חוברת קפ"ה רשם: "אסור דגים בחלב חושבים לפליטת הקולמוס. אבל בכ"ז מערבין מה (חמאה, סמטענע) כ"ז הוראה מהצ"צ"].

29 וכן אמר לי הג"ר יעקב משה הלל שליט"א (ראש ישיבת אהבת שלום, ובעמח"ס שו"ת וישב הים, ותמים היה ועוד, ומומחה עולמי במנהגי בגדד ובמבוי) שבני ספרד יוצאי במבוי, אף שבדרך כלל יש עליהם לנטות אחרי מנהג בגדד [ויעוד בזה עיין בשו"ת רב פעלים (חלק ג' יו"ד ס' י"ז)], וממילא בנ"ד נראה שאין להם לבשל דגים עם חמאה וכמו המנהג הנפוץ בבגדד שמביא הבן איש חי בהוראותו, מ"מ אם כבר נהגו כן מקודם מטעם מנהג, אז רשאים הם להמשיך במנהגם, וכמו המנהג בגדד שמביא הזבחי צדק. והגר"מ הלל מסיק שבאמת רובא דרובא של יוצאי במבוי נהגו בנ"ד המנהג בגדד שמביא הבן איש חי, שאינם מבשלים אפ' דגים עם חמאה.

30 עיין לעיל הערה 18, 21, 22, 23, 27.